

Особливості дискурсу оповідань Інгеборг Бахманн (на матеріалі збірок «Das dreißigste Jahr» та «Simultan»)

О.Б. Складенко

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Переяслав-Хмельницький, Україна

Paper received 27.06.15; Accepted for publication 08.07.15.

Анотація. У статті досліджуються особливості персонажного дискурсу в оповіданнях відомої австрійської письменниці Інгеборг Бахманн на прикладі її збірок «Тридцятий рік» та «Синхронно». Встановлено, що цим оповіданням характерне використання таких комунікативних стратегій як кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні. Було також встановлено, що важливими компонентами комунікативних стратегій в цих оповіданнях є комунікативні тактики втішання, вмовляння та залякування. На мовленнєвому рівні такі характеристики є визначальними на лексичному та синтаксичному рівні.

Ключові слова: оповідання, дискурс, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, дискурсивна поведінка.

Вступ. У центрі сучасної антропоцентричної лінгвістики знаходиться проблема мовної особистості. Будь-яка мовна особистість виражається у мові й через мову; вона є насиченням додатковим смислом і поглибленням поняття особистості взагалі, єдністю мовної здібності й комунікативної компетенції індивіда.

Складна структура мовної особистості містить як когнітивні, так і комунікативно-прагматичні компоненти, адже мовна особистість є, з одного боку, носієм індивідуально-специфічних ознак концептуальної та мовної картин світу, а з іншого, продуцентом своєрідного стилю вербальної поведінки. Дослідження феномену мовної особистості суттєво ускладнюється значним розмаїттям останньої, що зумовлює актуальність розробок типології мовних особистостей як на основі власне мовленнєвих критеріїв, так і через кореляції з існуючими соціальними та психологічними типологіями.

Короткий огляд публікацій по темі свідчить про те, що на сьогодні існують різноманітні типології комунікативних стратегій, адже вони, як і саме трактування терміна, є ще не повністю дослідженою проблемою. Ми використовуємо трактування терміна «комунікативні стратегії» і їх типологію за О.О. Селівановою, де комунікативною стратегією називається «... складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та комунікативного впливу. Це певна комбінаторика проміжних цілей, а безпосередньою реалізацією такої комбінаторики називають тактикою» [5, с. 268]. Залежно від мети комунікації О. Селіванова зазначає, що залежно від мети комунікації у науковій літературі сьогодні виокремлюють такі типи комунікативних стратегій: *кооперативні* – спрямовані на комунікативну співпрацю партнерів спілкування й такі, що передбачають пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця з метою зменшення ризику виникнення конфліктних ситуацій; *конфліктогенні* – призводять до конфлікту та *маніпулятивні* – спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця [5, с. 208].

Ціль статті полягає у тому, що доступ до мовної особистості здійснюється через її продукти – текст і дискурс. Тому об'єктом даної розвідки є персональний дискурс з урахуванням його діалогічних стратегій та тактик в аналізі оповідань австрійської письменниці Інгеборг Бахманн як мовленнєвого жанру.

Матеріалом статті виступають дискурсивні фрагменти оповідань Інгеборг Бахманн зі збірок «Das dreißigste Jahr» та «Simultan». **Методи** дослідження у статті зумовлені метою та завданнями і спираються на: компонентний аналіз для визначення смислів, що актуалізуються при взаємодії компонентів. Наративний аналіз використовується в роботі як продовження структурного методу та застосовується при дослідженні наративної структури оповідань. Методика діалогічної інтерпретації тексту використовується в роботі для аналізу текстів оповідань І. Бахманн як знакових посередників дискурсу, беручи до уваги запропонований М. Бахтініним принцип діалогічності та з урахуванням екстралінгвальних чинників текстової комунікації.

Результати і їх оговорення. За твердженням Я. Бондаренко, дискурс персонажа художнього тексту містить ті зразки самооцінки, крайніми полюсами якої є самоствердження та самозасудження. Саме ці полюси регулюють вибір тих чи інших засобів вираження власних думок особистостей [3, с. 46]. У структурі оповідань стереотипність персонажного дискурсу є своєрідним орієнтиром, що вказує на психологічний тип персонажа як мовної особистості. Діалог в оповіданнях свідчить про закономірності використання особистісного стилю спілкування, комунікативні преференції та способи вирішення конфліктів. Прямий мовленнєвий контакт у текстах оповідань – це віддзеркалення індивідуальної сфери життєдіяльності індивіда: когнітивної – знання, погляди, установи та упередження, акціональної – індивідуальні способи дії, соматичної – фізичні та психічні стани індивіда, позиційної – це соціальні та ситуаційні ролі і позиції [2, с. 136].

Серед мовленнєвого потоку персонажного мовлення маркованістю позначається використання персонажами у описі своїх персонажів конфліктогенних та маніпулятивних комунікативних стратегій. Конфліктогенні стратегії в оповіданнях І. Бахманн вимагають використання таких тактик: тактики нападу, тактики втішання та тактики захисту. Прикладом тактики нападу може бути діалог Йозіпа та Марії з оповідання «Die Fähre»:

«Es ist spät». Seine Stimme ist voll Vorwurf.

«Du fährst nicht mehr?»

«Ich weiß nicht», erwidert er. «Wo willst du noch hin?».

Er ist von fremder Unerbittlichkeit beherrscht [7, с. 12].

Поромник Йозіп, використовуючи прості непоширені речення, чітко скеровує ситуацію у свій власний бік, уступаючи першим у розмову без привітань чи вві-

дних питань, робить зауваження Марії, що вже пізня година і це не личить молодій дівчині в такий час самій їхати до панського будинку. Відповідаючи на запитання Марії, він також використовує просте непоширене речення. Такий синтаксис характеризується скутістю, де адресант не може знайти потрібних слів. Також цей тип висловлення відзначається м'якістю і не є потенційним провокатором.

Речення підсилюється використанням модального дієслова «müssen» та прислівника «verdammt», що надає репліці відтінку розмовного мовлення. Комунікативна мета чоловіка – отримати листок непрацездатності, але його маніпулятивна стратегія не мала результату, адже коротка репліка-відповідь лікаря «Das werde ich nicht tun» має відтінок упевненості, до того ж лікар сам зразу переходить у наступ, використовуючи повтор у питальних реченнях. «Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht? – Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht im Krankenhaus!» Використання у кінці другого питального речення знаку оклику замість знака питання має свою комунікативну мету, а саме якимось чином уплинути на чоловіка, щоб він відвідав дружину, яка ось-ось помре в лікарні.

Тактика втішання мовних особистостей в оповіданнях характеризується стриманістю та м'якістю, що на вербальному рівні виражається у виправданнях або вимушених компліментах:

«Mara schien etwas eingefahren zu sein, sie setzte schüchtern hinzu: Ich habe dich im Radio gehört, letzte Woche. In diesem Konzert. Du warst sehr gut, glaube ich. Charlotte hob abwehrend die Achseln.

Sehr gut, sagte Mara und nickte. Vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig

Charlotte erwiderte hilflos: Ich weiß es nicht. Auch so kann man es nennen

Nicht böse sein! – Mara richtete sich auf, schlang die Arme plötzlich um Charlottes Hals. – Du bist wunderbar. Nur lieb mich! Lieb mich! Aber ich werde alles hassen von Eifersucht, die Musik, das Klavier, die Leute, alles. Und ich werde stolz sein zugleich auf dich. Aber lass mich bei dir bleiben. – Sie besann sich und ließ die Arme sinken. – Ja, tu wie du willst. Nur schick mich nicht fort. Ich werde alles für dich tun, dich aufwecken morgens, dir den Tee bringen, die Post, ans Telephon gehen, ich kann kochen für dich, dir alle Wege abnehmen, dir alles vom Leib halten. Damit du besser tun kannst, was du willst. Nur lieb mich. Und lieb nur mich» [7, с. 210-211].

Шарлота нічого не може вдіяти з нав'язливою поведінкою закоханої в неї невідомої дівчини. Спочатку дівчина намагається за допомогою компліментів повернути увагу Шарлоти, дати їй зрозуміти, що вона цікавиться нею вже давно: «Du warst sehr gut; vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig...». Тут слід також зауважити, що в наведеному діалозі комплімент є засобом ввічливості, що реалізує її максимум. На думку О. Селіванової, саме комплімент задовольняє найважливішу психологічну потребу людини – прагнення до позитивних емоцій [5, с. 216]. Молода піаністка Шарлота після певного часу, проведеного з Марою, стомлена й не хоче знаходити слів для продовження розмови. Невербальний знак плечима у відповідь та апосіопеза вказують на втому, нерозуміння ситуації, що склалася, та небажання про-

довжувати розмову. Це все провокує Мару, яка вдається до маніпулятивної стратегії і після задобрювання перераховує все, що вона може зробити для Шарлоти. Дівчина намагається примусити кохати її, що на рівні синтаксису передається за допомогою кіклоса, тобто рамкового повторення.

Наведемо ще один приклад: «Franz Joseph Trotta, an dir ist der Welt wirklich ein politisches Genie verlorengegangen, sagte Elisabeth streng. Vielleicht sagte Trotta. Aber es fragt mich ja niemand. Und du hast eigentlich bemerkt, daß dieser Willy immer nur herumrennt und sich wichtig macht, aber nie etwas wirklich tut, denn du tust das für ihn.

Das sagst du, erwiderte Elisabeth lachend, und du tust doch überhaupt nichts.

Ich tu nichts, aber das ist etwas anderes, ich spiele mir keine Komödie vor wie ein Deutscher, der die ganze Zeit alles in Trab hält, sich selber vor allem » [7, с. 426].

Діалог Елізабет та її друга Франца Йозефа Тротта розпочинається з компліменту, хоча Елізабет вимовляє його в даному випадку примусово, адже це єдиний спосіб закінчити дискусію щодо знайомого Вілі, який походить з Німеччини, та став для жінки-фотографа вчителем, що дав путівку у життя. Розмова Елізабет та Тротта має своє історичне та політичне підґрунтя, адже тут мова йде про взаєморозуміння австрійців та німців. Прототипом бахманівського Тротти є персонаж із роману Йозефа Рота «Крипта Капуцинів». Дослідник творчості І. Бахманн Девід Доленмаєр зіставив роман з оповіданням письменниці «Три дороги до озера» й зробив висновок, що Франц Йозеф в оповіданні є потомком однойменного героя Рота й показує можливий розвиток подій у суспільстві через десять років [6, с. 11]. Тротта є ерудованою людиною, обізнаною з історією, щоб не вступати з ним у політичні дискусії, Елізабет намагається з посмішкою «erwiderte Elisabeth lachend» не допустити конфлікту. Тут знову основну роль відіграє синтаксис, а саме прості непоширені речення «Das sagst du», «Und du tust doch überhaupt nichts» вказують на небажання продовжувати розмову в такому руслі. На відміну від реплік Елізабет, репліки Тротти характеризуються використанням поширених, складних речень Ich tu nichts, aber das ist etwas anderes, ich spiele mir keine Komödie vor wie ein Deutscher, der die ganze Zeit alles in Trab hält, sich selber vor allem. Тож задобрювання Тротти за використання стратегії втішання все ж не має успіху, адже співрозмовник прагне довести правильність своєї точки зору.

Захисна стратегія дискурсу персонажів оповідань знаходить своє місце в мовленні особистостей, для яких також характерна м'якість, яка і провокує співрозмовника на агресію. Наприклад, ситуація Міранди з оповідання «Ihr glücklichen Augen»: «Ja, du, ins Lavoir. Ich komm mir invalid vor, ich kann nicht ausgehen, ich kann niemand sehen. Du verstehst.

Josef sagt aus dem IV. Bezirk herüber:

Eine schöne Bescherung. Aber du bist schon oft ohne Brille ausgegangen.

Ja aber. Miranda weiß nichts Überzeugendes vorzubringen. Ja aber, jetzt ist das anders, denn sonst hab ich sie wenigstens in der Tasche.

Nein, das hast du nicht. Ich bitte schon sehr!

Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?

Wie soll ich denn klingeln?

Anders. Eben anders.

Aber da keine Antwort kommt, sagt sie schnell:

Doch, Lieber, ich komme mit, ich fühle mich nur so unsicher, gestern bin ich beinahe, ja, fast, nicht ganz, ohnmächtig, wirklich, es ist scheußlich, ich habe die Reserve ja probiert. Alles „daneben“, verzerrt. Du verstehst schon» [7, с. 364]. Міранда телефонує своєму коханому й знаючи, що він сердитиметься, що знову щось трапилося з її окулярами, розпочинає свою розмову з простого еліптичного речення, в якому немає ні підмета, ні присудка. Використання прислівника «invalid» підсилює стан її беззахисності.

Для діалогу Міранди і Йозифа характерне використання еліпса: «Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?», «Alles „daneben“, verzerrt». Такий тип синтаксису вказує читачу, що Міранда не може знайти потрібних слів для переконання, щоб коханий прийшов до неї на допомогу. Стан беззахисності підсилюється використанням прислівників «unsicher, ohnmächtig, scheußlich». Але всі намагання не приносять очікуваного результату. Тут можна стверджувати, що Міранда зазнала комунікативної девіації, тобто зазнала невдачі, причиною якої є недостатня комунікативна компетенція адресанта [2, с. 137]. Дискурсу Йозифа притаманні прості непоширені, інколи еліптичні речення: «Eine schöne Bescherung, Wie soll ich denn klingeln?». Це свідчить про небажання адресата підтримувати розмову та вказує на нехтуванням максимумом ввічливості, що в даному випадку характеризується тактовністю, тобто мінімізацією примусу.

Маніпулятивні стратегії реалізують у собі спрямованість на зміну поведінки партнера спілкування в цілях мовця [5, с. 209]. Персонажі І. Бахманн використовують таку стратегію, щоб вплинути на співрозмовника та отримати бажаний результат. Комунікативна мета маніпулятивної стратегії вимагає використання тактики умовляння та залякування. В оповіданні «Der Schweißer» знаходимо два випадки використання персонажами тактики умовляння: «Der Mann ließ es liegen, ohne daraufzuschauen, und sagte dann rasch: „Ich war zwei Tage nicht arbeiten. Sie müssen mir einen Schein schreiben“. „Ausnahmsweise“, sagte der Doktor, „weil die Frau Sie braucht. Ausnahmsweise kann ich das machen. Ich kann das sonst nicht. Es ist strafbar“ ... Der Doktor schrieb nicht gleich, sondern fragte „was ist denn los? Mit Ihnen ist doch etwas los“. „Nichts“, sagte der Mann „das heißt, ich möchte Sie etwas fragen“ „Ja?“ fragte der Doktor. » [7, с. 62].

Та « „Herr Doktor“ sagte die Frau, „es ist alles umsonst, ich weiß es. Er kümmert sich um nichts mehr. Er schaut die Kinder nicht mehr an. Ich könnte krepieren. Von ihm aus ja, krepieren könnte ich“ „Ich werde ihm eine Stelle verschaffen. Heutzutage ist nichts leichter als das. Haufenweise gibt es Stellen für einen gelernten Arbeiter“. „Nein“, sagte die Frau und weinte, „es ist alles umsonst. Jetzt ist das Unglück da. Keiner gibt einen roten Heller für uns“ „Sie sind eine dumme Frau, Frau Rosi“, sagte der Doktor, „denn Ihr Mann ist doch ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch“ „Aber er liest. Tut nichts als lesen. Reden Sie mit ihm. Auf mich hört er ja nicht“ » [7, с. 65].

Спільним елементом у цих двох випадках є використання модальних дієслів, у першому випадку «Sie müssen mir einen Schein schreiben», а в другому прикладі використання форми умовного способу в складі повтору «Ich könnte krepieren; krepieren könnte ich» виконує стилістичну роль підсилення. Дружина не впевнена у своєму чоловіку, якому все стало байдуже, і вона вважає, що навіть її смерть нічого не зможе змінити.

На відміну від цього прикладу перший випадок свідчить про продумане використання модального дієслова «müssen», що ставить лікаря в безвихідне становище. Його відповідь із використанням анафори «ausnahmsweise» вказує на те, що не досить часто лікар виписував листок непрацездатності здоровій людині. Синтаксис дискурсу лікаря характеризується також використанням іншого типу повтору, а саме епіфори «etwas los», яка також стилістично підсилює комунікативну мету мовця дізнатися, що стало причиною зміни ставлення чоловіка, професійного зварника, до життя та до своєї родини й роботи.

У другому прикладі, так само як і в першому, мета вмовити співрозмовника виконати задумане реалізується за використання наказового способу. Дружина просить лікаря поговорити з чоловіком «Reden Sie mit ihm», лікар знову піддається на вмовляння і за допомогою епітетів «einen dumme Frau,» та «ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch» звинувачує дружину зварювальника в тому, що вона втратила віру у свого чоловіка.

Таким чином, можна дійти висновку, що використання тактики вмовляння, яка характеризується впливом на емоційний стан адресата, має свій успіх за умови використання наказового способу, модальних дієслів та умовного способу.

На відміну від тактики вмовляння тактика залякування порушує максимум ввічливості, що, за твердженням О. Селіванової, включає в себе такі ознаки: тактовність, великодушність, схвалення іншого, згоду й усунення розбіжності в поглядах, симпатію та співчуття, дружельність, запобігливість як прагнення мінімізувати дискомфорт, усунути незадоволення інших тощо [5, с. 215]. Розглянемо приклад: «“Als Kind habe ich versucht, mich zu rächen“, sagte ich, und mein Atem feuchtete ihre Wangen.

„Zu rächen ...?“ fragte sie.

„Ich habe einer Katze mit einem großen, scharfen Messer die Beine abgeschnitten, einer ganz kleinen, blutjungen Katze. Dann trug ich sie ins Wasser. Ich hörte sie schreien, noch als sie im Wasser trieb. Es war, als schrie das Wasser. Ja, das Wasser schrie noch lang, es schrie, bis es Abend wurde, und ich lag am Ufer und zählte die Schreie“

Anna wurde so blaß, daß ihr Gesicht kleiner zu werden schien; nur ihre Lippen traten, zusehends, röter und voller hervor. Sie ließ sich ohne Widerstand küssen» [7, с. 81].

Тож з наведеного вище видно, що герої оповідання «Der Hinkende», ім'я якого автор в оповіданні не називає, застосовує тактику залякування, комунікативною метою якої є змусити дівчину поцілувати його. Кульгавий чоловік почуває себе занадто ображеним на життя, в якому він народився з вадами здоров'я. Щоб примусити дівчину звернути на нього увагу, кульгавий використовує у своєму мовленні прості епітети та порівняння: «mit einem großen, scharfen Messer» та «einer ganz

kleinen, blutjungen Katze». Якщо вже чоловіку не було шкода малого кошеняти, то Анна розуміє, що з нею він також може зробити все, що забажає. На жорстокість кульгавого вказує також порівняння, яке він використовує для опису крику кошеняти «als schrie das Wasser» і те, що кошеня тонуло, а він лежав на березі й рахував його крики. Але така тактика мала успіх, використання Анною апосіопези.

«Zu gächen ... ?» вказує реципієнту та те, що дівчина не знає, що їй відповісти. Вона не може знайти потрібних слів, щоб висловити свою думку та втекти від чоловіка.

Висновки. Тож із указаного вище можна зробити висновок, що аналіз стратегій і тактик мовлення персонажів вказує на їхню індивідуальність та засоби самоствердження в суспільстві. Домінантними в дискурсі персонажів є маніпулятивні та конфліктогенні стратегії, що свідчить про подекуди агресивний характер протагоністів, а використання кооперативної стратегії – про м'якість та нерішучість. Як і сама авторка, її персонажі постійно перебувають у пошуку та прагнуть самоствердження.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики // К. : Академія, 2004. – 342 с.
[2] Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології // К. : Академія, 2006. – 247 с.
[3] Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській прозі) // К., 2002. – 237 с.
[4] Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М. : Наука. – 1989. – С. 3-10.
[5] Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації // Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
[6] Соколова Е.В. Творчество Ингеборг Бахман. Понятия «язык» и «молчание»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.03 // М., 2001. – 153 с.
[7] Bachmann I. Sämtliche Erzählungen // München, Zürich : Piper Verlag, 2005. – 498 S.

REFERENCES

- [1] Batsevych, F.S. Foundations of communicative linguistics // K. : Akademiia, 2004. – 342 p.
[2] Batsevych, F.S. Foundations of linguistic genology // K. : Akademiia, 2006. – 247 p.
[3] Bondarenko, Ya.O. Discourse of accentuate speech personalities: communicative and cognitive aspect (on the material of characters' speech in modern American prose) // K., 2002. – 237 p.
[4] Karaulov, Yu. Russian speech personality and tasks of his study // Language and personality. – M. : Nauka. – 1989. – P. 3-10.
[5] Selivanova, O.O. Foundations of theory of speech communication // Tcherkasy : Tchabanenko Yu.A. Publishing house, 2011. – 350 p.
[6] Sokolova, Ye.V. Creative work of Ingeborg Bachmann. Terms „language“ and „silence“ : dissertation for the degree of Ph.D. in philology: 10.01.03 // M., 2001. – 153 p.
[7] Bachmann, I. Stories // Munich, Zurich : Piper Verlag, 2005. – 498 p.

Peculiarities of discourse in I. Bachmann's stories (on the material of collections «Das dreißigste Jahr» and «Simultan»)

O.B. Skliarenko

Abstract. The article reveals the peculiarities of the characters' discourse in the stories of the famous Austrian writer Ingeborg Bachmann on the examples of her collections «Das dreißigste Jahr» and «Simultan». It was established, that these stories are characterized by the usage of cooperative, conflict and manipulative communicative strategies. It was also established, that the communicative tactics in these stories are the main component of the communicative strategies. These are comfort, persuasion and intimidation communicative tactics. On the language level they can be noticed on the lexical and syntactical level.

Keywords: stories, discourse, communicative strategies, communicative tactics, discourse behavior